

УДК 343.24/27

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА
ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПЕРСПЕКТИВИ ІСНУВАННЯ ДАНОГО ПОКАРАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

**CURRENT PROBLEMS OF IMPOSITION AND EXECUTION OF CONFISCATION
OF PROPERTY AND THEIR INFLUENCE ON PERSPECTIVES OF THIS PUNISHMENT'S
EXISTENCE IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE**

Давлатов Ш.Б.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Університету митної справи та фінансів*

Стаття присвячена аналізу найбільш суттєвих проблем, що виникають на стадії призначення та виконання покарання у вигляді конфіскації майна. Досліджено перспективи вирішення проблем, що виникають у правозастосовній практиці. Запропоновано оптимальні шляхи вдосконалення інституту конфіскації майна у кримінальному праві України.

Ключові слова: кримінальне законодавство, майнові покарання, конфіскація майна, право власності.

Статья посвящена анализу наиболее существенных проблем, возникающих на стадии назначения и исполнения наказания в виде конфискации имущества. Исследованы перспективы разрешения проблем, возникающих в правоприменительной практике. Предложены оптимальные пути усовершенствования института конфискации имущества в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: уголовное законодательство, имущественные наказания, конфискация имущества, право собственности.

The article is devoted to analysis of the most significant problems, which appear at the stage of appointment and execution of punishment in the form of confiscation of property. The prospects for resolution of problems in law enforcement are investigated. The best ways of improving the institute of confiscation of property in criminal law of Ukraine are offered.

Key words: criminal law, property penalties, confiscation of property, ownership.

Актуальність. Значне місце у системі покарань в Україні займають майнові покарання, тобто ті, що обмежують переважно майнові права засудженого. Про це свідчить як значне розширення сфери застосування даної категорії покарань протягом останніх років, так і збільшення частки вироків, якими призначаються саме майнові стягнення.

Найтяжчим серед майнових покарань вважається конфіскація майна, оскільки, на відміну від інших покарань даної групи (штраф, виправні роботи та службові обмеження для військовослужбовців), дане покарання може передбачати не часткове, а повне позбавлення засудженого права власності. Виключна тяжкість даного покарання передбачає особливу увагу до регламентації підстав призначення конфіскації майна та порядку виконання вироку суду. Незважаючи на це, нормативно-правова регламентація покарання у виді конфіскації майна не лише зберігає існуючі недоліки, що багато років привертають увагу дослідників, а і доповнюється новими. Це зумовлює необхідність внесення значних змін до змісту та порядку призначення конфіскації майна, що мають ґрунтуватися на результатах новітніх наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нормативного врегулювання і окремих аспектів практичного застосування конфіскації майна порушувалися у роботах М.І. Бажанова, І.А. Вертильської, Н.О. Гурорової, Т.А. Денисової, Г.М. Собко, Б.О. Кирися, І.Я. Козаченка, К.Б. Марисюка, І.І. Митрофанова, О.С. Пироженка, В.О. Попраса та ін. Усі дослідники погоджуються, що на сучасному етапі розвитку кримінального права України інституту конфіскації майна притаманні численні недоліки нормативно-правового регулювання. Пліуралізм поглядів існує щодо шляхів вирішення даної проблеми: від незначних змін, спрямованих на виправлення найбільш очевидних недоліків, до повної відмови від даного виду покарання.

Мета статті полягає у встановленні основних недоліків кримінального законодавства, що ускладнюють практику призначення та виконання покарання у виді конфіскації майна, а також визначенні перспектив існування даного інституту в кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 59 КК України, покарання у виді конфіскації майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що є власністю засудженого. При цьому, якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Перелік майна, що не може бути конфісковане, визначається законом України.

Конфіскація майна, напевно, є найбільш проблемним щодо практичного застосування серед майнових покарань. Аналіз останніх наукових досліджень та судової практики свідчить про неврегульованість багатьох аспектів призначення даного покарання, що призводить до його неоднакового застосування судами та невиконання принципів призначення покарання. Серед найбільш актуальних проблем необхідно назвати такі:

- колізійність норм Загальної та Особливої частини КК України у частині підстав призначення конфіскації майна;
- нормативна невизначеність щодо можливості призначення конфіскації майна у разі вчинення незакінченого злочину;
- питання визначення майна засудженого, що підлягає конфіскації;
- призначення часткової конфіскації та визначення частки майна засудженого, що їй підлягає;
- дотримання прав та свобод інших осіб (зокрема, членів сім'ї засудженого) під час виконання покарання у виді конфіскації майна.

Особливістю конфіскації майна в кримінальному законодавстві України є поєднання її активного використан-

ня у якості інструмента посилення кримінальної репресії з одного боку та колізійність відповідних норм з іншого. Відповідно до Загальної частини КК України, конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Водночас у трьох розділах Особливої частини КК України містяться статті, що передбачають конфіскацію у якості додаткового покарання за злочини невеликої та середньої тяжкості, що не належать до зазначених у ст.59 КК України: розділ XIV (Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації) – ст. 332-1, розділ XVI (Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку) – ст.ст. 361-361-2, 362, 363-1, розділ XVII (Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) – ст.368-2. Наявна неузгодженість норм Загальної та Особливої частин КК України є ґрунтовним недоліком законодавчої роботи, що значно ускладнює правозастосовчу діяльність. Як зазначають авторитетні дослідники, Загальна частина КК України має пріоритет над Особливою частиною, у зв'язку із чим особа, що уповноважена на застосування кримінально-правових норм, мусить при виявленні колізії між частинами одного і того ж закону вирішувати певні питання так, як цього вимагає Загальна частина КК України [1]. Отже, призначення конфіскації за вчинення зазначених вище злочинів недопустиме, незважаючи на наявність даного покарання у санкціях відповідних статей.

Предметом численних дискусій виступає питання щодо можливості призначення конфіскації майна у разі вчинення незакінченого злочину. У теорії кримінального права з цього приводу сформулювалися дві протилежні позиції. Так, В.І. Тютюгін зазначає: «...Якщо в санкції, поряд із основним, передбачене і додаткове покарання, то при зниженні покарання за незакінчений злочин останнє до уваги не береться» [2, с. 235]. Тобто, на його думку, додаткове покарання у виді конфіскації майна може бути призначене навіть за готування до злочину. Подібної позиції дотримується І.І. Давидович [3, с. 19]. Всупереч цьому, В.В. Полтавець зазначає, що, якщо законодавець вбачає за можливе зменшити максимальний розмір основного покарання, то одночасне із цим збереження розміру додаткового покарання виглядає нелогічним [4, с. 866].

Аналіз судової практики показує, що судді вважають за можливе призначати конфіскацію майна за вчинення незакінченого злочину. Принаймні, в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) не вдалося віднайти жодного рішення, в якому б незакінчений характер злочину став би єдиною підставою для непризначення конфіскації майна. Така позиція виглядає цілком обґрунтованою з точки зору чинної редакції КК України, яка не містить прямої вказівки щодо неможливості призначення додаткових покарань за вчинення незакінченого злочину. Водночас у деяких судових рішеннях зустрічається згадка про незакінченість злочину в контексті ст.69 КК України, тобто у зв'язку з істотним зниженням суспільної небезпечності злочину. Наприклад, у вироку Романівського районного суду Житомирської області від 19.03.2014 зазначено: «призначаючи покарання обвинуваченій суд враховує, що вона вчинила закінчений замах на вчинення тяжкого злочину, але тяжких наслідків від даного злочину не наступило...» [5].

Урахування незакінченості злочину під час відмови від призначення додаткового покарання на підставі ст. 69 КК України має істотний недолік: воно можливе лише за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, чого на практиці може й не бути. У зв'язку із цим, на нашу

думку, дана обставина залишається істотним недоліком нормативно-правового регулювання призначення конфіскації майна.

Наступною проблемою щодо практичного застосування конфіскації майна є призначення часткової конфіскації. Її застосування є досить непоширеним, незважаючи на те, що дана форма конфіскації створює значні умови для індивідуалізації покарання залежно від ступені суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи засудженого. На нашу думку, це не в останню чергу пов'язано із проблемою виконання часткової конфіскації.

Ст. 59 КК України вказує, що у разі конфіскації частини майна суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Видається, що обидва варіанти містять істотні недоліки, що практично унеможливають їхню адекватну реалізацію.

Як свідчать матеріали ЄДРСР, суди визначають частку майна, що підлягає конфіскації, у вигляді натурально-го дробу, на зразок $\frac{1}{2}$ майна, що є власністю засудженого (наприклад, вирок апеляційного суду Херсонської області від 13.06.2014 у провадженні № 11-кп/791/412/14 [6]). Основним питанням, яке виникає у зв'язку із цим, є: яке саме майно підлягає вилученню під час виконання вироку суду? Адже, незважаючи на рівну вартість, вилучення різних речей створює різну ступінь несприятливих наслідків як для засудженого, так і для осіб, що проживають із ним. У даному випадку вирішення питання про ступінь покарання, що є прерогативою судової гілки влади, фактично переходить до виконавця вироку, тобто представника виконавчої влади, що є неприпустимим. У кращому випадку можна розраховувати на те, що виконавець звернеться до суду із клопотанням про роз'яснення порядку виконання вироку, тобто суд буде вимушений зробити те, що міг би здійснити ще під час ухвалення вироку.

Ситуація, за якої суд призначає часткову конфіскацію у формі переліку речей, що підлягають вилученню, також містить істотні недоліки. Головним із них є те, що в даному випадку ускладнене дотримання судом принципу пропорційності покарання. Для ухвалення справедливого та законного вироку суду необхідно мати повну та достовірну інформацію про склад майна засудженого з тим, щоб визначити оптимальну міру покарання. Проте, порівняно із попередньою, дана форма часткової конфіскації є більш доцільною.

Мабуть, найголовнішим питанням, що виникає у зв'язку із призначенням та виконанням покарання у виді конфіскації майна, є дотримання прав та свобод інших осіб, зокрема тих, хто проживає однією сім'єю із засудженим. Чинне законодавство містить перелік речей, що не підлягають конфіскації, проте він не лише є морально застарілим та таким, що не відповідає сучасним реаліям побуту, а й стосується переважно забезпечення мінімальних потреб засудженого та його сім'ї, а не дотримання інтересів останніх. Видається, що навіть за значного розширення даного переліку, в разі призначення повної конфіскації майна права інших осіб буде необґрунтовано порушено. Зокрема, дане питання виникає у разі вилучення частини засудженого у майні, що належить йому та іншим особам на праві спільної власності (нерухомість, особистий транспорт тощо), навіть, якщо конфіскація носить частковий характер. Адже чинним законодавством не передбачено можливість заміни конфіскації майна в натурі грошовим стягненням. Окрім того, вилученням майна засудженого грубо порушуються права його спадкоємців, покарання яких, звичайно, в жодному разі не є метою призначення конфіскації. Перелік цивільно-правових відносин, що порушуються внаслідок конфіскації майна, можна розширити і далі.

Результати досліджень вітчизняних вчених свідчать про низьку ефективність виконання покарання у виді кон-

фіскації майна. Так, за деякими даними, фактично виконується не більше чверті вироків щодо конфіскації майна [7, с. 139]. Це пов'язано із багатьма факторами, перш за все, цілком природним бажанням засудженого та його близьких максимально зменшити майнові втрати у зв'язку із конфіскацією. Багато в чому цьому сприяє тривалість процедури конфіскації, складність визначення та опису майна засудженого, а також його фактичного вилучення тощо. Усе це свідчить про недостатню ефективність даного виду покарання як додаткового.

Істотність недоліків конфіскації майна, щодо яких є значні сумніви щодо можливості виправлення, а також її невідповідність сучасним уявленням про сутність покарання, призвели до того, що наразі більшість дослідників виступають якщо не за повну відмову від даного інституту кримінального права, то, принаймні, за зменшення його репресивності та скасування повної конфіскації майна. На користь цього наведено чимало аргументів. Так, М.І. Бажанов на підтримку своєї позиції щодо відмови від конфіскації наводив наступні доводи [8, с. 89]:

- дане покарання властиве феодальному праву та праву тоталітарних держав;
- цивілізоване кримінальне право не знає конфіскацію майна як вид кримінального покарання;
- даний вид покарання носить виключно фіскальний характер;
- конфіскація безпідставно обмежує право приватної власності засудженого;
- внаслідок виконання даного покарання суттєво обмежується майнові права членів сім'ї засудженого, які безвинно страждають в даному випадку.

Інші дослідники – прихильники відмови від конфіскації підтримують дані аргументи, доповнюючи їхній перелік. Так, В.М. Мельникова-Крикун вказує на те, що конфіскація майна є несумісною із існуванням демократичної держави із ринковою економікою, у зв'язку із чим є обґрунтованою конфіскація тільки предметів злочину, засобів його вчинення і майна, здобутого злочинним шляхом [9, с. 65]. Вона не лише не сприяє ефективному виправленню засудженого, а й навпаки, здатна призвести до такого психологічного впливу, який буде прямо протилежний запобіжним цілям покарання. Він слушно зазначає, що внаслідок конфіскації майна виникає стан майже повної матеріальної незабезпеченості засудженого. Це на фоні зростання матеріального благополуччя оточення поряд із необхідністю забезпечити матеріальний добробут родини і за наявності спогадів про втрату в результаті конфіскації всього майна, що було зароблене роками, здатне призвести до вчинення особою нових злочинів.

В.М. Куц зазначає, що конфіскація майна суперечить принципам справедливості та рівності громадян перед законом, у зв'язку із чим її необхідно замінити штрафом у чітко встановленому розмірі [10, с. 64]. Із цією позицією погоджується і Н. Гуторова [11, с. 63].

Варто зазначити, що точка зору щодо несумісності конфіскації майна із принципами справедливості покарання та індивідуальності кримінальної відповідальності, хоча і набула найбільшого розвитку протягом останніх років, проте сама по собі не є новою. Її формування припало ще на часи Російської імперії. Так, одним із перших, хто запропонував вилучити покарання у виді конфіскації майна із цивілізованих кодексів, був видатний дореволюційний юрист О.Ф. Кістяківський [12, с. 11]. М.С. Таганцев також розглядав конфіскацію майна як несправедливе покарання, оскільки основна її тяжкість покладається на осіб, не винних у вчиненні злочину [13, с. 106].

Таким чином, конфіскація майна як вид кримінального покарання заважає швидкій ресоціалізації засудженого, сприяє виникненню у нього асоціальних спонукань та рецидивам корисливих злочинів, а також є таким, що безпідставно порушує недоторканість права приватної власнос-

ті засуджених та суперечить принципу індивідуальності кримінальної відповідальності.

Трансформація інституту конфіскації майна, на нашу думку, в Україні може відбутися одним із таких шляхів:

- повна відмова від інституту конфіскації майна;
- збереження додаткового покарання у формі спеціальної конфіскації майна, тобто примусового безоплатного вилучення у власність держави предметів, пов'язаних із злочином (як це відбулося у Киргизії, Азербайджані та Туркменістані);
- виключення конфіскації майна з переліку покарань, поєднане із наданням спеціальній конфіскації статусу іншої міри кримінально-правового характеру (подібно до Литви, Естонії, Молдови).

Найбільш прийнятним виглядає останній шлях реформування конфіскації майна. По-перше, інститут спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру вже відомий кримінальному праву України. Однак наразі сфера її застосування обмежена декількома злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. На нашу думку, доцільно поширити можливість застосування спеціальної конфіскації на усі корисливі злочини.

По-друге, риси спеціальної конфіскації притаманні одному із інститутів кримінального процесуального права – кримінальній процесуальній конфіскації, передбаченій ч.9 ст. 100 КПК України. Остання є інструментом розпорядження доказами у кримінальному провадженні та дозволяє вилучити у власність держави тільки ті гроші, цінності та інше майно, які є речовими доказами у конкретному кримінальному провадженні [14, ст.100]. При цьому вона не допускає якоїсь іншої еквівалентної конфіскації – наприклад, конфіскації майна, на яке були перетворені доходи, отримані злочинним шляхом. Натомість спеціальній конфіскації підлягають лише ті гроші, цінності та інше майно, які не є речовими доказами, і тільки у випадку, якщо вона передбачена у відповідній санкції статті Особливої частини КК України. У зв'язку із цим широке впровадження спеціальної конфіскації виглядає цілком доречним, оскільки не все майно, здобуте внаслідок злочинної діяльності, з тих чи інших причин стає речовими доказами у відповідному кримінальному провадженні або стає предметом відшкодування майнової шкоди потерпілому.

Конфіскація майна наразі стала інструментом посилення кримінальної репресії внаслідок впровадження її у

якості додаткового покарання за вчинення злочинів проти основ національної безпеки та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Вважаємо, що така позиція законодавця є непослідовною та науково необґрунтованою. У поєднанні із широким впровадженням конфіскації майна та штрафів як інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб це свідчить про можливе переслідування фіскальної мети, яка не передбачена чинним КК України. Звичайно, значний потенціал застосування покарань майнового характеру допускає їх використання як інструменту реалізації репресивної кримінально-правової політики щодо окремих злочинів у зв'язку із винятковістю їхньої суспільної небезпечності. Проте, на нашу думку, з метою виконання даного завдання значно доречніше у якості додаткового застосовувати кримінальне покарання у виді штрафу.

Висновки. Практична реалізація норм кримінального законодавства, пов'язаних із призначенням та виконанням додаткового покарання у вигляді конфіскації майна, пов'язана із численними проблемами, зумовленими існуванням суттєвих прогалин у регламентації відповідного кола суспільних відносин. На стадії призначення конфіскації майна основними проблемами, що виникають, є колізійність норм Загальної та Особливої частин КК України щодо можливості призначення даного покарання за вчинення окремих злочинів, визначення можливості призначення конфіскації майна за вчинення незакінченого злочину, питання визначення майна, що підлягає конфіскації. На стадії виконання покарання у виді конфіскації майна основною проблемою є дотримання прав, свобод і законних інтересів інших осіб. І якщо стосовно більшості питань на стадії призначення конфіскації майна судова практика виробила більш-менш сталий підхід, то проблема недоторканності прав інших осіб під час виконання конфіскації майна засудженого залишається невирешеною. Це, у сукупності із аргументованою критикою існуючої форми конфіскації майна з боку дослідників, зумовлює потребу у суттєвому реформуванні даного кримінально-правового інституту. На нашу думку, найдоцільнішим шляхом такого реформування є виключення конфіскації майна з переліку покарань та заміною її додатковим покаранням у вигляді штрафу, із одночасним розширенням сфери застосування спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру на усі злочини, пов'язані із незаконним обертанням чужої власності на користь засудженого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навроцький В. Про суперечності між окремими статтями Кримінального кодексу України та шляхи їх подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=297>.
2. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; [за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Вид. 4-те, доповн. – Х. : Одісей, 2008. – 1208 с.
3. Давидович І.І. Призначення покарання за незакінчений злочин: проблеми нормативного регулювання / І.І. Давидович // Адвокат. – 2013. – № 4. – С. 14-19.
4. Кримінальне право. Загальна частина : підруч. / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
5. Вирок Романівського районного суду Житомирської області від 19.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37703813>.
6. Вирок Апеляційного суду Херсонської області від 13.06.2014 у провадженні № 11-кп/791/412/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39261070>.
7. Богатирьов І.Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : [монографія] / І.Г. Богатирьов. – К. : Атіка, 2005. – 312 с.
8. Бажанов М.І., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій [за редакцією проф. М.І. Бажанова]. – К. : Юрінком Інтер. – Право, 2003. – 480 с.
9. Мельникова-Крикун В.М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання / В.М. Мельникова-Крикун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2005. – № 29. – С. 61-65.
10. Куц В.М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути / В.М. Куц. – Х. : Ксілон, 1999. – 204 с.
11. Гуторова, Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Гуторова Н., Шаповалова О. // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56-65.
12. Нагорнюк О.В. Питання загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Олена Володимирівна Нагорнюк. – Х., 2004. – 20 с.
13. Таганцев Н.С. Уголовное право (Общая часть). Часть 2. По изданию 1902 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item1019.html>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (у ред. від 16.08.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1390838291800240>.